

mnichów była w szerokiej mierze dziełem jednego człowieka — św. Bernarda" (op. cit., s. IX).

Interesująco przedstawia się materiał dotyczący polskich cystersów. Wzmianek o Polsce jest zaledwie kilka. Ponadto, co warto podkreślić jako zjawisko niemal typowe dla historiografii zachodnio-europejskiej, autor nie wykorzystał ani jednej pracy wydanej przez Polaków. Prawie wszystkie wzmianki o Polsce występują w rozdziale poświęconym omówieniu dziejów Morimundu. Fakt ten znajduje pokrycie w ogólnej uwadze A. A. Kinga, że Morimund (powstał w 1115 r.) miał tendencję do grupowania swoich domów na określonych obszarach geograficznych ze szczególnym naciskiem na Niemcy, Austrię, Polskę i Nawarrę (op. cit., s. 334, 339). Z dwóch następnych wzmianek wynika, że autor do gałęzi morimundzkiej zalicza również Jędrzejów (op. cit., s. 352, 354). Tam też podaje, iż w 1270 roku Bolesław Wstydlivy ustanawia opatem Morimundu (tj. Jędrzejowa) możnowładcę i przy tej okazji nadaje szereg przywilejów opactwom: Jędrzejowowi, Sulejowowi, Koprzywnicy i Wąchockowi. W pracy swojej A. A. King wymienia kilka faktów dokonania wizytacji opactw polskich. Mianowicie, wizytacja opata Morimundu Humberta (Lambert; 1460—1462) — dokładna data jest nieznaną (op. cit., s. 366). Następnej wizytacji i reform dokonał opat Rémy w 1504 roku (op. cit., s. 369). Podobne próby reform polskich domów podejmował w 1605 roku opat Klaudiusz I (op. cit., s. 373).

Jedną z ciekawostek zawartych w omawianej książce to przypuszczenie autora, że poprzez kontakty cystersów z macierzystym Morimundem przywędrowało do Polski w XIII wieku jabłko — „szara reneta”.

Książka zaopatrzona została wykazem literatury przedmiotu, indeksem osób i miejscowości oraz dziesięcioma ilustracjami.

Józefa Zawadzka

R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism. A Historical Study*, London 1944, ss. XXVI + 339.

Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w r. 1926. Odtąd do r. 1944 było 8 wydań. Książka powstała z wykładów o myśli religijnej i problemach społecznych XVI i XVII wieku, które autor wygłosił w marcu i kwietniu 1922 r. w Londynie w King's College. Tawney jest z wykształcenia ekonomistą. Był pracownikiem naukowym w Oxfordzie, później profesorem historii ekonomii na Uniwersytecie Londyńskim.

Porusza on w swojej książce 4 kompleksy zagadnień. Są nimi: wybrane problemy ze średniowiecza, reformacja w Europie, kościół angielski w okresie reformacji, ruch purytański.

Wszystkie te sprawy omawia pod specjalnym kątem widzenia. Patrzy na nie przez pryzmat zagadnień społeczno-ekonomicznych i politycznych. We wszystkich omawianych okresach historycznych, wśród gąszczy problemów, autor stara się zwrócić uwagę na te (choćby załączkowe) zjawiska, które wiązały problematykę religijną z tworzącym się powoli kapitalistycz-

nym systemem ekonomiczno-społecznym. Pod tym względem książka Tawneya jest pionierska. Stanowi pozycję klasyczną, podstawową dzisiaj przy studiowaniu wzajemnych powiązań problemów religijnych ze społecznymi i ekonomicznymi — w średniowieczu i w okresie reformacji, a także w czasach późniejszych, w latach umacniania się gospodarczych podstaw kapitalizmu w Anglii. Ułatwia ona zrozumienie początków ery nowożytnej. Podobne zagadnienia, ale w pewnym tylko stopniu, poruszają jedynie H. Pirenne w *Les périodes de l'histoire sociale du capitalisme* i Max Weber, w *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*.

Przedstawiając w swojej książce średniowiecze, Tawney zwrócił uwagę przede wszystkim na strukturę socjalną społeczeństwa w tym okresie. Stara on się ukazać i zbadać organizm społeczny średniowiecza. Interesujące i niezwykle błyskotliwe są jego rozważania na temat ideałów społeczeństwa średniowiecznego i odmiennie nieraz kształtującej się rzeczywistości. We wszystkich tych rozważaniach, przed nawias niejako, wyciąga autor problemy społeczne i ekonomiczne. Ciekawe jest jego stwierdzenie, iż pierwszym twórcą teorii wartości pracy był św. Tomasz z Akwinu, a ostatnim — Karol Marks.

Tawney bardzo dużo uwagi poświęca ekonomicznym podstawom reformacji. W całym splocie różnorodnych zjawisk wywołanych przez reformację, większą wagę zdaje się on przywiązywać do jej ekonomicznych konsekwencji niż do następstw religijnych. Jego zdaniem reformacja związana była ściśle z rewolucją ekonomiczną. Dlatego też autor zajmuje się nią w pierwszej kolejności przy omawianiu reformacji. Potem dopiero przechodzi do wyłożenia nauki Lutra i Kalwina. I tutaj jednak stara się wyłuskać problemy społeczno-ekonomiczne i skonfrontować je z poglądami religijnymi.

Osobno omawia Tawney sprawę sporów religijnych w Anglii. Tutaj, jeszcze szczególnie niż przy przedstawianiu problemów kontynentalnych, wykazuje powiązanie problematyki religijnej ze społeczno-ekonomiczną. Wyjaśnia, jak teorie religijne w Anglii XVII-wiecznej uzależnione były często od zmieniających się stosunków społecznych i ekonomicznych. Wykazuje ingerencję władzy świeckiej w sprawy religijne. Podkreśla rolę wzrastającego indywidualizmu w życiu społecznym i gospodarczym. Wykazuje, jak nowe, kapitalistyczne formy życia gospodarczego, odmiennie niż dawne, oddziaływały na sytuację religijną w Anglii i dzieje kościoła angielskiego. Rządy dwóch pierwszych Stuartów i Cromwella, a nawet już wcześniej — ostatnich Tudorów, były ciągłym rozwiązaniem problemów religijnych, społecznych i ekonomicznych.

W książce swojej Tawney obszerne studium poświęca ruchowi purytańskiemu. Omawia jego rolę w życiu społeczeństwa angielskiego. Przedstawia poglądy religijne purytanizmu, będącego wytworem angielskich warstw średnich. Ukazuje zarówno ich przeciwstawność, jak i zgodność z nowym kapitalistycznym systemem ekonomicznym, opartym początkowo przede wszystkim na szeroko rozwiniętym handlu. Purytanizm, jego etykę i ekonomiczne zasady — zgodne z rozwijającym się kapitalistycznym systemem gospodarczym, nazywa Tawney — nowym lekarstwem na ubóstwo niższych warstw społeczeństwa.

czeństwa angielskiego. Książka Tawneya jest opatrzona bardzo licznymi i gruntownymi przypisami. Pozwalają one bliżej zaznajomić się z warsztatem naukowym autora i lepiej zrozumieć tok jego myśli. Zamyka książkę szczegółowy indeks rzeczowy.

Ryszard Bender

Michael P. Fogarty, *Christian Democracy in Western Europe 1820—1953*, London 1957, ss. XVIII + 461.

Jest to pierwsza i jedyna dotąd obszerna, krytyczna, w pełni naukowa rozprawa, poświęcona w całości genezie i rozwojowi chrześcijańskiej demokracji w Zachodniej Europie.

Autor jej jest znanym angielskim ekonomistą. Urodził się w 1916 r. Ukończył Oxford. W okresie międzywojennym pracował nad zagadnieniami dotyczącymi warunków mieszkaniowych i planowania przestrzennego miast. Po ostatniej wojnie był pracownikiem Oxfordskiego Instytutu Statystyki, następnie wyższym urzędnikiem Ministerstwa Projektowania Miast i Osiedli (*Ministry of Town and Country Planning*) oraz redaktorem „*The Economist*”. W 1951 r. został wykładowcą w Oxfordzie, później — profesorem University College of South Wales. Ogłosił drukiem szereg prac, dotyczących zagadnień, którymi zajmował się zawodowo.

Nie był więc Fogarty — gdy przystępował do pisania książki — ani badaczem doktryn politycznych, ani też socjologiem lub teoretykiem prawa państwowego. Posiadał jednak dużą znajomość spraw, które poruszył w książce. Brał bowiem udział przez wiele lat w pracach szeregu chrześcijańskich organizacji społecznych i obserwował bacznie ich działalność. Zajmował się badaniem prób rozwiązania kwestii społecznych, podejmowanych przez katolickie i protestanckie organizacje chrześcijańsko-demokratyczne. Interesował go stosunek chrześcijańsko-demokratycznych organizacji do działalności politycznej robotników. Specjalizował się w badaniu zagadnienia — religia a socjalizm.

Omawiana praca jest debiutem książkowym Fogarty'ego na polu historii doktryn polityczno-społecznych. Trzeba przyznać, że debiutem udanym. Wypełniła ona dotychczasową lukę. Zachodnio-europejska chrześcijańska demokracja otrzymała pierwszą monografię historyczną. W książce swojej Michael Fogarty zajmuje się tylko ośmioma krajami: Austrią, Belgią, Francją, Holandią, Luksemburgiem, Niemcami, Szwajcarią, Włochami. Uzasadnia to tym, że w tych krajach ruch chrześcijańsko-demokratyczny był od samego początku najsilniejszy. Różnych kierunków chrześcijańsko-demokratycznych nie omawia on oddzielnie w poszczególnych krajach. Rozwój chrześcijańskiej demokracji rozpatruje łącznie we wszystkich tych krajach, w których w danym okresie ruch chrześcijańsko-demokratyczny był najsilniejszy i największą odegrał rolę w życiu społecznym i politycznym. Stąd też tworzy Fogarty własną periodyzację historii tego ruchu. Dzieje chrześcijańskiej demokracji